
MILNÍK ČESKÉ A SLOVANSKÉ ETYMOLOGIE

Havlová, Eva, Erhart, Adolf a Janyšková, Ilona (hl. red.). 1989–2022.
Etymologický slovník jazyka staroslověnského. Praha/Brno:
Academia/Tribun EU.

MIROSLAV VEPŘEK

S vročením 2022, bezmála po pětatřiceti letech od publikování prvního sešitu, byl kompletně vydán *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (dále ESJS). Bylo tak završeno dílo několika generací etymologů spjatých především s brněnským akademickým pracovištěm (dnes včleněným do Ústavu pro jazyk český AV ČR). Genezi tohoto díla – světově unikátního etymologického slovníku, který se zaměřuje na nejstarší slovanský spisovný jazyk – je totiž možno sledovat v téměř stoleté posloupnosti brněnské etymologické tradice, která je v počátcích v zásadě spojena s osobností Václava Machka.

Koncepce slovníku se však v průběhu tohoto času podstatně vyvíjela a měnila. Za oficiální počátek zahájení systematických prací je možno považovat rok 1952, kdy bylo brněnské etymologické pracoviště institucionalizováno pod vedením zmíněného Václava Machka. Tehdy ovšem byl hlavní výstup vzniknuvšího Etymologického oddělení koncipován jako *Etymologický slovník slovanských jazyků*. Po Machkově smrti (1965) stanul v čele oddělení František Kopečný a v tomto období byly připraveny do tisku a vydány jediné dva svazky věnované gramatickým slovům a zájmenům (1973, 1980). V dalších dílech se již nepokračovalo, a to jednak v souvislosti s problémy při uzavření nakladatelské smlouvy, jednak z důvodu vydávání dvou konkurenčních lexikografických prací v Moskvě (*Етимологический словарь славянских языков* – od roku 1974) a ve Varšavě (*Słownik prasłowiański* – od

roku 1974); nutno podotknout, že ani jeden z těchto dvou jmenovaných slovníků nebyl do současnosti dokončen. V polovině osmdesátých let dvacátého století bylo pak rozhodnuto, že brněnské Etymologické oddělení se bude soustředit na etymologické zpracování nejstaršího slovanského jazyka (s hlavní redaktorkou Evou Havlovou) v návaznosti na tehdy vznikající *Slovník jazyka staroslověnského* (dále SJS, 1966–1997). Toto přímé propojení obou děl lze bez nadsázky považovat za jeden z nejzásadnějších počínů české (a v důsledku i světové) paleoslovenistiky a etymologie, v zasvěcených odborných kruzích je tradováno trefně přirovnání Evy Havlové vzniku ESJS ke „sňatku, jímž se spojily dva velké grunty“, tedy SJS a *Etymologický slovník slovanských jazyků* (srov. Janyšková 2016, 141).

ESJS je vskutku organicky prorostlý s pražským akademickým SJS. Na prvním místě z něj a z jeho lexikální kartotéky přebírá lexikální materiál, avšak zde je třeba poznamenat, že se tak děje s kritickou pozorností. Tím mohlo zpětně docházet také k revizi některých údajů SJS (týká se to např. přesnější sémantiky některých staroslověnských výrazů, ale i formální podoby lexémů), které tak mohou být reflektovány v dodatcích k SJS (v současnosti prezentovány zejména prostřednictvím úprav v elektronické podobě slovníku na webovém portálu gorazd.org, ale i v tištěné podobě, k tomu blíže viz Čajka 2023).

Samotná koncepce ESJS vychází z nejmodernějších etymologických zásad a všechny výklady jsou založeny na poctivé snaze po úplnosti. Slovník nepodává jeden zvolený, dle autora hesla či názoru redakce pravděpodobný výklad, ale představuje všechny dosud zachycené interpretace jednotlivých heslových slov i derivátů. Zde našel uplatnění pečlivě sbíraný obsáhlý rukopisný bibliografický a excerpční materiál, který byl a stále je budován v kartotéce na brněnském Etymologickém oddělení kontinuálně od dob Václava Machka.

Výklady ovšem nejsou pouhým souborem a přehledem nashromážděných interpretací, naopak – tyto jsou velmi pečlivě zhodnocovány a hierarchicky uspořádány (méně pravděpodobné a sporné výklady jsou uvedeny ke konci hesel *petitem*). Řada hesel navíc obsahuje

nová etymologická řešení, a tak zde jednoznačně vystupuje erudice jednotlivých autorů a redaktorů, občas je dokonce i vyjádřena vnitřní polemika s odkazem na odlišný názor někoho z členů autorského a redaktorského kolektivu. Každé heslo je prostřednictvím iniciálové zkratky opatřeno atribucí příslušného autora.

Kromě výše zmíněné Evy Havlové se v pozici hlavních redaktorů ESJS vystřídali dále Adolf Erhart a Ilona Janyšková. Všechny vědecké pracovníky i pomocné síly, kteří se podíleli na vzniku všech jedenadvaceti sešitů slovníku, není možno zde z kapacitních důvodů vyjmenovat. Autoři hesel jsou vždy uvedeni v tiráži jednotlivých sešitů, stejně jako členové redakčního kruhu.

Jeden z členů autorského kolektivu, Vít Boček, publikoval zhodnocení ESJS z pohledu typologie etymologických slovníků (Boček 2023), vyšel přitom primárně z klasifikace Yakova Malkiela (1976). Jedná se nejen o zajímavou reflexi, ale také o podněty k tvorbě dalších lexikografických prací podobného typu a v neposlední řadě vede k zamyšlení nad celkovým zaměřením a využitím ESJS. Ten totiž svým titulem na první pohled trochu „klame tělem“, neboť by mohl vést uživatele mimo užší okruh paloslovenistů k mylnému přesvědčení, že je určen pouze pro potřeby badatelů v oboru nejstaršího slovanského spisovného jazyka. Avšak vzhledem ke skutečnosti, že slovník vhodně kombinuje výklady retrospektivní (směrem k indoevropským východiskům) a prospektivní (k současným slovanským jazykům, zahrnuje i materiál nářeční), je do značné míry využitelný i jako zdroj etymologií všeslovanských. Pro toto využití je třeba pochopitelně počítat s některými specifiky – zejména materiálové vymezení (archaičtější vrstva slovní zásoby) a podoba heslových slov. Nicméně ani jedno z těchto specifik nepředstavuje zásadní omezení. Lexikální zásoba staroslověnštiny dokládá v podstatě celé spektrum praslovanských kořenů (někdy doložených pouze deriváty) a pro vyhledávání současných forem slovanských lexémů slouží mimo jiné bohaté a systematicky zpracované rejstříky. Můžeme dokonce bez větší nadsázky konstatovat, že původní záměr – sestavit

a dokončit etymologický slovník slovanských jazyků / praslovanštiny – byl do značné míry naplněn.

Své využití tedy ESJS nalezne v pracovnách mnoha odborníků z oblasti široce chápané slovanské filologie. Speciálně pro účely bohemistické stojí za zmínku další avizované plány brněnského Etymologického oddělení. V současné době totiž ještě tito badatelé pracují na plné digitalizaci ESJS (dle vzoru „sesterského“ SJS a v kompatibilitě s projektem Gorazd), avšak před časem na odborných fórech představili plán podobně metodologicky zpracovat etymologický slovník češtiny. V budoucnu se lze tedy nadít opravdu reprezentativního lexikografického počínu bohemistického a vzhledem k erudici a cílevědomosti pracovníků oddělení je opodstatněné očekávat i finalizaci takového projektu.

V souvislosti s pracemi na ESJS je vhodné alespoň připomenout i další výstupy, které na slovník přímo navazovaly či stále navazují. Završení slovníku bylo v roce 2023 doprovázeno odborným kolokviem a publikací *Etymologický slovník jazyka staroslověnského: tradice, kontexty, inspirace*. Souvislost paleoslovenistiky a bohemistiky (zejména ve výzkumu slovní zásoby) reflektují kolektivní monografie *Staroslověnské dědictví ve staré češtině* (2021) a *Církevněslovanské dědictví ve staré, střední a nové češtině* (2022). Etymologické oddělení ÚJČ dále pořádá pravidelné konference – Etymologické sympozion, jejichž některé ročníky byly přímo tematicky specifikovány na staroslověnštinu (2014) či češtinu (2016) a příspěvky publikovány v ediční řadě *Studia etymologica Brunensia*. Je třeba zmínit také dvě další ediční řady, a to *Prameny české etymologie*, v nichž jsou publikovány materiály související s osobnostmi české etymologie (zejména výbory z díla a biografie), a také v minulosti vycházející *Studie osobností brněnské lingvistiky*.

Dokončení *Etymologického slovníku jazyka staroslověnského* představuje důležitý mezník, avšak z výše nastíněného vyplývá, že se nejedná o mezník finální. Je tak záhodno autory nejen vysoce ocenit za završené dílo, které svým významem výrazně překračuje

horizonty české vědy, ale zároveň jim popřát neméně úspěšné vykročení do další práce na poli zřejmě nejpopulárnější jazykovědné disciplíny – etymologie.

LITERATURA

- Boček, Vít. 2023. „Etymologický slovník jazyka staroslověnského a typologie etymologických slovníků.“ In *Etymologický slovník jazyka staroslověnského: tradice, kontexty, inspirace*. Ed. Vít Boček. Praha: Lidové noviny, s. 28–43.
- Čajka, František. 2023. „Materiálová doplnění Slovníku jazyka staroslověnského v Etymologickém slovníku jazyka staroslověnského.“ In *Etymologický slovník jazyka staroslověnského: tradice, kontexty, inspirace*. Ed. Vít Boček. Praha: Lidové noviny, s. 47–58.
- Janyšková, Ilona. 2016. „Etymologický slovník jazyka staroslověnského.“ In *Slovník jazyka staroslověnského: historie, osobnosti a perspektivy*. Eds. František Čajka a Marcel Černý. Praha: Slovanský ústav, s. 139–155.
- Malkiel, Yakov. 1976. *Etymological Dictionaries. A Tentative Typology*. Chicago: University of Chicago Press.

CC BY-SA 4.0.